

२७. लोकशाही आणि महिला - सहभागीय

Dr. Vijay Hattekar

Digambarrao Bindu ACS College Bhokar Dist-Nanded (MH).

Yegaonkar Mukund

दि. २६ जानेवारी १९५० पासून भारतीय संविधानाची अमलबजावणी सुरु झाली त्यामुळे सर्व स्त्रीपुरुषांना समान अधिकार मिळाले म्हणजे कोणत्याही प्रकारचा भेदभाव न करता पुरुषांप्रमाणेच महिलांना समाजव्यवस्थेमध्ये स्त्रीयांवर अनके प्रश्न पालण्यात आली होती. इंग्लंडसारख्या लोकशाहीची जननी असणाऱ्या देशातील महिलांना सुद्धा मतदानाच्या हक्कासाठी संघर्ष करावा लागला इ. स. १९७५ नंतर जागतीक स्तरावरून महिला महिला सबलीकरण प्रक्रिया वेगाने सुरु झाली. राजकारणात महिलांचा सहभाग वाढवण्यासाठी स्व. राजीव गांधी यांनी घेतलेला निर्णय महत्वपूर्ण आहे. तो म्हणजे स्थानीक स्वराज्य संस्थेत महिलांना आरक्षण देणे. तेव्हा १९९२ ला मध्ये ७३ वी व ७४ वी घटना दुरुस्ती केली व त्यानुसार ३३% महिला स्थानीक स्वराज्य संस्थेत कार्यरत झाल्या.

असे असेल तरी एकंदरीतच भारतीय राजकारणात महिलांचा सहभाग कमी व गौन ठरत आहे ह्यास अनेक कारणे आहेत त्यात मुख्यतः भारतीय मानसिकता व रुढी परंपरा ह्येत तसेच अलिकडच्या काळात वाढत जाणारी राजकीय गुन्हेगारी सुद्धा ह्याला खूप मोठ्या प्रमाणात कारणीभूत आहे. प्रसिद्ध कायदेपंडीत नानी पालवीपाल यांनी आपल्या 'बुई दी पीपल' या ग्रंथात देशातील वाढता भ्रष्टाचार गुन्हेगारी यावर परखड शास्त्र केले आहे ते म्हणतात.

मागील दहा लोकसभा तसेच राज्य विधीमंडळाच्या झालेल्या निवडणुकांवर नजर टाकली तर काय चित्र समोर येते प्रचंड भ्रष्टाचार गुन्हेगारी गुंडगोरी प्रवृत्तीचा प्रचंड अतिरेक झाला आहे. निवडणूक राजकारणात उतरदात्यांनी निवडणुकांना भ्रष्टाचाराचे आगार बनवले आहे. राजगोपालाचारी यांनी स्वातंत्र्यापूर्वीच आपल्या रोजनीशीत झाले आहे. स्वातंत्र्य प्राप्तीनंतर सत्तास्पर्श निर्माण होईल त्यातुन पैशाची सत्ता जुलूम अन्याय इत्यादी प्रवृत्तीना उधान येईल. २)अशा अनेक कारणांनी राजकारणापासून महिला स्वातंत्र्यप्राप्तीनंतर ते आजतागायत दूर राहत आलेल्या आहेत. त्याप्रसच संदर्भात त्याच्या राजकीय सहभागी त्याचा उहापोह आपल्याला करता येतो.

पंतप्रधान स्व. इंदिरा गांधी यांनी म्हटले आहे की, जो पर्यंत मानवी शक्तीचा उपयोग म्हणून स्त्रीया आपल्या प्रतिभा, प्रतिष्ठा आणि शक्तीचा उपयोग करू शकत नाही तो पर्यंत मानवी शक्तीचा उपयोग होऊ शकत नाही. ३) युनोने २००८ मध्ये गावतील वेगवेगळ्या देशातील महिलांचा राजकारणातील प्रतिनिधीत्वाचा अभ्यास करून पुढील प्रमाणे निष्कर्त मांडले जगातील सर्वात मोठ्या लोकशाही असणाऱ्या भारतामध्ये महिलांचे राजकारणातील प्रमाण कमी आहे. त्या प्रमाणात अविकसीत व विकासनशाली असलेल्या देशातील राजकारणातील प्रतीनिधी खंड ५६.७% दक्षिण अफ्रिका ४४.५% मॉझातिका ३४.८% तर भारतात हे प्रमाण लोकसभेत ९.१% इतके होते ह्यावरून एकच स्पष्ट ह्येत की भारत महिला सहभागाच्या दृष्टीने अगदी खूप मागे आहे ज्यास महिला राजकारणात आहे त्यांचाही अवस्था

पुरुषप्रधान मानसीकतेने फारशी वाखापण्यासारखी राखली आहे असे म्हणता येत नाही महिलांचा राजकारणातील सत्वाग हा वेगवेगळ्या महिला संघटनाकडून वेगवेगळ्या महिला संघटनाकडून वेगवेगळ्या प्रकारे झाला त्यासाठी त्यांना भरपूर संपर्कही करावा लागला. राजकीय सहभागाच्या संदर्भाने महिला संघटना वेगवेगळ्या स्वरूपात आल्या.

नॅशनल कॉन्सील ऑफ वुमेन इंडिया १९२५ ही संघटना राजकीय संदर्भाने निर्माण झाली. १९२७ मध्ये ऑल इंडिया उमेन्स कॉन्फ्रान्स १९२७ ह्या संघटनेची स्थापना झाली सुरवातीला राण्या व महाराण्या यांचे अध्यक्षपद भुषविले पण नंतर मात्र सरोजनी नायडू कमलादेवी चट्टोपध्याय अनुसयाबाई काळे अरुणा असफअली इ. अध्यक्षपदी होत्या. १९१७ साली भारतीय स्त्रीयांच्या प्रतिनिध मंडळाने लॉर्ड मॉन्टेग्यु यांची भेट घेऊन स्त्रीयांसाठी मदाधिकाराची मागणी केली. १९२० साली संपत्तीद्वर स्त्रीयांना मताधिकार बहाल केला मात्र त्यांना विधिमंडळात प्रवेश नव्हता. १९३० साली वुमेन्स इंडिया असोसिएशनच्या प्रतिनिधींच्या सततच्या पाठपुराव्याने विधिमंडळ प्रवेश स्त्रियांना खुला झाला. मुथूलक्ष्मी रेड्डी या पहिल्या प्रतिनिधी म्हणून विधिमंडळावर कार्यरत झाल्या. १९३० मध्ये बेगम जहानआरा शाहनवाझ व राधाबाई सुलतनारायण या स्त्री कार्यकर्त्यांनी स्त्रीयांसाठी विधिमंडळामध्ये ५% आरक्षणाची मागणी केली १९३५ च्या भारतसरकार कायद्याद्वारे स्त्रीयांच्या मताधिकाराचा व विधिमंडळ प्रवेशाचा पाया व्यापक केला गेला.

डॉ. बाबासाहेबांनी ह्या संदर्भात स्वातंत्र्य पूर्व काळपासून विशेष काम केल्याचे दिसते. स्त्रीयांच्यास विकासाचा त्यांना ध्यास होता हे त्यांनी लिहिलेल्या पत्रातून दिसून येते. ते लिहितात, 'मी स्त्री मुक्तीसाठी लढणारा एक लढवया शिपाई आहे स्त्रीयांच्या उन्नतीसाठी मला जे जे करता येईल. ते ते आवश्यक करीन. प्रसंगी विशेष पत्कारवा लागला तरी मी माघार घेणार नाही (५) हे सर्व आपल्याला हिंदू कोड बिलाच्या बाबतीत अनुभवास आले ५ फेब्रुवारी १९५१ रोजी संसदेत बिल मांडले. डॉ. बाबासाहेब यांचे असे स्पष्ट मत होते की स्त्रीयांचे हक्क उन्नती व विकास हा केवळ उपदेशाने साध्य होणार नाही त्यासाठी प्रत्यक्षपणे कायद्यातच तरतूद करावी लागेल म्हणूनच हिंदू कोडबिल त्यांनी संसदेत सादर केले हे बिल विस्तृत स्वरूपाचे असून ते नऊ भागामध्ये विभागले गेले. डॉ. बाबासाहेबांचे हिंदू कोडबिल म्हणजे या देशातील महीलांच्या मुक्तीचा जाहीरनामा आहे. ६) डॉ. बाबासाहेबांनी हे विधेयक मांडून इथल्या व्यवस्थेला हदरा दिला. ह्या विधेयकाला विशेष 'या देशातील स्त्रीयांना जर मी समता व न्याय देऊ शकत नसेल तर अशा सरकारमध्ये राहण्याचे दुसरे कोणतेही प्रयोजन नाही त्यातून त्यांनी दि. २७ सप्टेंबर १९५१ ला मंत्रीपदाचा राजीनामा देऊन ७) ते नेहरू मंत्रीमंडळातून बाहेर पडले

ह्या चर्चेतून एकच बाब स्पष्ट होते की, महिलांचे स्पष्टीकरण व विकास प्यासाठी संपर्क निकट होता व आहे राजकारणातील नेतृत्वाला सुद्धा सत्री नेतृत्व झाले आहे त्यासाठी कुठेतरी भारतीय सामाजिक मानसिकता कारणीभूत आहे असे म्हणावे लागते आया अनुभव आपल्याला पदोपदी येतो आहे आजही राजकारणातील स्त्रीयांचे प्रमाण कमी आहे व ते जे आहे त्यातील बराशयच्या स्त्रीया ह्या एक तर परंपरेने आली व आल्या त्या परतप्रसद्धा संस्कृतीने बंदीस्त होतांना दिसतात त्यांना नेतृत्वाचा खुला श्वास घेता येत नाही.

राजकारणातील महिला सहभाग व समस्या

अलीकडे महिलांचा राजकारणातील सहभाग वाढतो आहे त्याची आकडेवारी प्रसिद्ध झाली पण हा सहभागाचा एक मात्र उल्लेखनीय नाही तसेच ज्या प्रकारे महिलांच्या प्रवेश राजकारणात झेतो आहे व ज्या कारणासाठी झेतो आहे त्या पाठीमागे परत भारतीय सामाजिक मत व पुरुषप्रधान संस्कृती सेना परंपरा दडलेल्या आहेत अनेक वर्षांपासून संसदेतील महिला विधेयक पडून आहे ह्या मागे राजकीय धुरीनांची भूमीका कोपती असेल हे लक्षात येते. आज भारतात राजकारणात परापेशाही निर्माण झाली आहे. ह्याच परापेशाहीतून हा प्रश्न शिल्लक राहतो. ह्या सगळ्यांचा विचार केल्यास स्पष्ट होते की ह्या मागे केवळ भारतीय मत कारणीभूत आहे. 'जो पर्यंत पुरुष खीला ती एक व्यक्ती आहे म्हणून वागवणार नाही तोपर्यंत तिला खऱ्या अर्थाने न्याय मिळणार नाही' असे परखड मत कुटुंबातील आपल्या ह्या ग्रंथात स्पष्ट केले आहे. भारतीय नेतृत्व ह्या ठिकाणी कमजोर पडत आहे असे दिसते एकदा त्या सर्वांनी आत्मपरिक्षण करून पाहण्याची आवश्यकता आहे कुठेतरी आपला विवेक कमी पडतो आहे हेच परिस्थितीतून स्पष्टपणे जाणवते आहे महत्त्वा गांधी यांचे खूप चांगले वाक्य आहे. आपण स्वतःकडे तठस्थपणे बघू शकतो आपण काय वागतोय त्याचा लेखाजोखा येऊ शकतो त्यातले बरे वाईट ठरवू शकतो व आपण अशा विवेकी माणूस बनू शकतो, महिलांच्या संदर्भाने हिच भूमीका समाजाने लक्षात घेऊन तठस्थपणे व विवेक दृष्टीन स्वतःकडे पाहिले पाहिजे.

महिलांच्या राजकीय प्रवेशासंदर्भाने त्यांना आजपर्यंत अनेक समस्यांना सामोरे जावे लागले आहे. त्यातील महत्वपूर्ण भाग म्हणजे महिला आरक्षण ह्येय १९९६ मध्ये महिला आरक्षण विधेयक सादर केले त्यानंतर संस्थेची ३१ सदस्यांची एक समिती स्थापन करून श्रीमती गिता मुखर्जी यांच्या अध्यक्षतेखाली सुद्धा सादर केला गेला त्यानुसार भारतीय संविधानात २३१, ३३०, ३३१, व ३३२ मध्ये संशोधन करत महिलांसाठी संसदेत व विधानसभेत १/३ महिला आरक्षणाची व्यवस्था करावी लागणार होती. ८) पण ह्या सगळ्यावर अने अक्षेप आहेत त्यात ओ. बी. सी. महिलांच्या प्रतीनिधीत्वाची तरदूद करण्यात आली नाही तसेच त्यांचा स्वतंत्र असा महिला वर्ग असणार नाही पक्षनिष्ठा महत्त्वाची असेल. संसदेतील महिलांचे प्रमाण कमी असल्यामुळे जर त्यांना ३३% आरक्षण देण्याचा जर हेतू असेल तर मग त्यांच्या लोकसंख्येच्या प्रमाणात का ? नाही.

महिलांच्या राजकीय सहभागाच्या संदर्भाने आपली एक बाब स्पष्ट होते. ती म्हणजे भारतीय धर्म परंपरा होय. भारतीय जनमानसावच श्रमाचा एवढा मोठा पगडा आहे की काहीनही वर्तमाना काळातही त्याची झळ पोहचते आहे तोच संदर्भ जातीचा आहे दादा धर्माधिकारी यांचे धाकटे बंडू भाऊ धर्माधिकारी यांनी हिच बाब अधिक स्पष्ट केली ते म्हणतात, 'मनुस्मृती हा वैदिक धर्माच्या आशय ग्रंथ आहे.' हिंदू कायद्याच्या विधीसंहितेचा तो पाया मानला जातो. त्याचे नाव मानवधर्मशास्त्र असेही आहे. ९) मनुस्मृती यास ग्रंथालयही व त्यांच्या कार्यासंबंधी आधीनियमाना राग आहे. 'मनुस्मृती' या ग्रंथात त्याचे अनेक दाखले आहेत.

महिलांचा राजकीय सहभाग ही लोकशाही, राजकीय व्यवलेल्या अयशास्वीतेसाठी आवरयक आहे. शिक्षणाचा अभाव राजकारणाबद्दल नकारात्मक दृष्टीकोन इत्यादीमुळे त्या राजकारणात येताना दिसत नाही. नैसर्गिक दृष्ट्या तीला राजकीय सहभाग नोंदवता आला पाहिजे परंतु या संवैधानिक आधिकाराचा उपयोग घेणाऱ्या फार थोड्या महिला आहेत. बहुतांशी महिला, सत्ता व राजकीय

अधिकारपासून दूरच राहताना दिसत आहेत. महिलांना केवळ अधिकार देऊन उपयोग नाही त्यांना त्या अधिकाराचा वापर योग्य प्रकारे करता आला पाहिजे त्यांना निर्णय प्रक्रियेला योग्य प्रकारे सहभाग होता आले पाहिजे महिला आरक्षणामुळे सरपंच पदाची प्राप्ती तर झाली पण तेथील निर्णय आजही तिला न घेऊ देता पुरुषच घेताना दिसतात.

भारतीय महिलांच्या संदर्भात सामाजिक मानसीकता बदलण्याची जरूरी आहे कारण समाज जोपर्यंत आपली मानसीकता बदलत नाही तो पर्यंत महिलांचा राजकीय सहभाग वाढणार नाही महिला राजकारणाच्या दूर राहण्याचे कारण म्हणजे राजकीय प्रतिरौलीतील भ्रष्टाचार ह्यापासून महिला स्वतःला दूर ठेवताना दिसतात भारतीय राजकारणामध्ये आज अपराधीपण, आतंकवाद काळ पैसा भ्रष्ट चरित्र इत्यादी दुर्गुणामुळे महिला सार्वजनीक क्षेत्रापासून दूर राहू इच्छितात कारण त्यांना सामाजिक प्रतिष्ठेची भिती वाढते राजकीय पक्ष व राजकीय नेत्याद्वारे हे दुषीत वातावरणामध्ये परिवर्तन आणणे जरूरी आहे की जेणे करून महिलांचा राजकारणातील सहभाग वाढवल्यास मदत होईल. यासाठी सक्षम लोकशाही नैतिक विचारांची जोपासणा करणे जरूरी आहे. ज्या संदर्भाने डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे त्रिवेन्द्रम या ठिकाणी लेजीस्लेटीव्ह चेंबरच्या सभागृहात एक व्याख्यान झाले होते त्या व्याख्यानात त्यांनी संशोधन व संवैक्षणिक नितीमत्ता या विषयावर अत्यंत सखोल व चौफेर मांडणी करून राज्यशास्त्रीय विचारसंपीत एक मोलाची भर घातली होती बिबासाहेब म्हणाले होते, 'प्रत्यक्ष राज्यघटनेपेक्षा घटनेप्रमाणे वागण्याची निती जनतेते असणे या गोष्टीला फार महत्त्व आहे आपल्या देशात संसदीय लोकशाही यशस्वी व्हायची असेल तर शासन व जनता या उभयंताची घटनेतील काही संकेत व नैतिक मुल्यांचे पालन केले पाहिजे' हीच भूमिका समाजाने स्त्री सहभागाच्या व नेतृत्वाच्या संदर्भाने घ्यायला पाहिजे.

महिलांचा राजकारणातील सहभाग पाठवण्यासाठी काही उपाययोजना

- १) महिलांना संघटीत करून त्यांच्यात राजकीय सहभागीत्व वाढवणे.
- २) महिलांना स्वावलंबी बनवणे.
- ३) महिलांना शिक्षणासाठी स्वावलंबी बनवून प्रोत्साहित करणे.
- ४) महिला संदर्भाने वार्डट चालीरिती प्रथा ह्या सक्तीने बंद करणे.
- ५) पुरोगामी विचारसणीचा प्रसार व प्रचार करणे.
- ६) महिलांना महत्त्वाची मंत्रीपदे दिली जावीत व किमान ३०% मंत्रीपदे महिलांसाठी राखीव ठेवावीत.
- ७) तरुण मुलींमधून महिला नेतृत्व घडावे यासाठी महिला नेतृत्व प्रशिक्षण शिबिराचे आयोजन केले जावे याकरीता शासनाने व एन. जी. ओ. यांनी पुढाकार घ्यावा.
- ८) महिला आपाड्या सशक्त कराव्यात.
- ९) महिला खंबीरपणे राजकारण करू शकतात ही बाब राजकारणातील व पक्षातील पुरुष मंडळींनी स्वीकारावी
- १०) महिलांना पक्षात निर्णय घेण्याच्या अधिकाराबाबत पक्ष उदार असावा.

संदर्भ सूची

- १) नानी पालखीवाला : 'बुई दि पिपल' अनु वि. स. वाळिंबे. मेहता पब्लिकेशन पुणे २००७
- २) सारथी अरूण : 'भारतीय लोकशाही शोध आणि आव्हाने', रवीराज प्रकाशन पुणे १९९३
- ३) मेपा नानीवडेकर : 'महाराष्ट्रातील स्त्री चळवळीचा मागोवा', प्रतिमा प्रकाशन
- ४) खैरमोडे चां. भ. : ' डॉ. आंबेडकर आणि हिंदू कोड बिल'
- ५) भाऊ धर्माधिकारी : ' मनुबोध' वोरा अँड कंपनी पब्लिकेशन मुंबई
- ६) नरहर कुरंदकर : 'अभयारण्य'
- ७) भारताचे शासन आणि राजकारण : मा. ल. भोळे
- ८) लोकराज्य : एप्रिल २०१२
- ९) प्रकाश बाळ : धर्म आणि राजकारण
- १०) डॉ. अशोक चौसाळकर (संपा)धर्म, समाज आणि राजकारण